

روابط اقتصادی ایران و روسیه از آغاز تا سقوط قاجاریه

www.ketab.ir
دکتر محمدعلی کاظمی

مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی

تهران - ۱۳۹۸

فهرست نویسی

- سرشناسه: کاظم بیکی، محمدعلی، ۱۳۳۵ -
عنوان و نام پدیدآور: روابط اقتصادی ایران و روسیه از آغاز تا سقوط قاجاریه / محمدعلی کاظم بیکی [برای] مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی وزارت امور خارجه.
مشخصات نشر: تهران: وزارت امور خارجه، اداره چاپ و انتشارات، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری: ۴۱۴ ص.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۶۱-۹۰۶-۰
بها: ۶۵۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی: فیا.
یادداشت: کتابنامه
موضوع: ایران - روابط اقتصادی - روسیه
موضوع: روسیه - روابط اقتصادی - ایران
موضوع: ایران - اوضاع اقتصادی - قرن ۱۳ ق.
موضوع: ایران - سیاست اقتصادی - ۱۱۹۳-۱۳۴۴ ق.
موضوع: ایران - تاریخ - قاجاریان، ۱۱۹۳-۱۳۴۴ ق.
موضوع: ایران - روابط خارجی - قرن ۱۳ ق.
شناسه افزوده: ایران. وزارت امور خارجه. مرکز مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
شناسه افزوده: ایران. وزارت امور خارجه. اداره چاپ و انتشارات.
رده بندی کنگره: HF ۱۵۸۶/۴
رده بندی دیویی: ۳۸۲/۰۹۵۵۰۹۲۷
شماره کتابشناسی ملی: ۵۸۵۵۹۹۳

روابط اقتصادی ایران و روسیه از آغاز تا سقوط قاجاریه

تألیف: دکتر محمدعلی کاظم بیکی (عضو هیئت علمی دانشگاه تهران)

چاپ اول: ۱۳۹۸

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

همراهی امور نشر: پنا طهرانیان

ویراستار ادبی: عصمت دری‌کوند

صفحه‌آرایی: سحر حسینی صنعتی

صفحه‌آرایی، طراحی، لیتوگرافی، چاپ و صحافی:

اداره چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه

دفتر مرکزی: تهران، خیابان شهید باهنر (نیاوران)، خیابان شهید آقایی، چاپ و انتشارات وزارت امور خارجه

تلفن: ۲۲۸۲۹۷۰۲۹، نمابر: ۲۲۸۳۲۵۶۵

فروشگاه شماره ۱: تهران، خیابان شهید باهنر (نیاوران)، خیابان شهید آقایی

تلفن: ۲۲۸۰۲۶۶۲

فروشگاه شماره ۲: تهران، خیابان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، ساختمان ناشران، طبقه همکف پلاک ۱۶/۲۲

تلفن: ۶۶۴۹۰۳۱۵-۰۲۱، تلفن فاکس: ۶۶۹۵۲۲۹۰-۰۲۱، تلفن همراه: ۰۹۳۵۹۳۰۴۳۷۱

فهرست مطالب

.....	سیاسگزاری	۵
.....	پیشگفتار	۷
.....	بخش اول	۱۳
.....	۱. تعامل ایران و روسیه: انگیزه‌ها و موانع	۱۳
.....	۲. بازرگانی دوجانبه ایران - روسیه و بازرگانان بریتانیایی (۱۵۵۰-۱۷۲۵/۹۵۷-۱۱۳۸ هـ.ق)	۳۰
.....	۳. بازرگانی دوجانبه و مداخلات دولتی	۳۷
.....	۴. بازرگانی دوجانبه ایران - روسیه و تحولات منطقه‌ای	۴۲
.....	۵. بازرگانی دوجانبه ایران - روسیه و ترانزیت کانالی دول ثالث	۴۷
.....	۶. بازرگانی دوجانبه ایران - روسیه: صنایع و انحصارات	۵۷
.....	۷. بازرگانی دوجانبه ایران - روسیه: بازرگانان هلندی	۷۹
.....	۸. تحولات کشتی‌سازی و دریانوردی در مرزهای ایران	۸۳
.....	۹. بازرگانی دوجانبه ایران - روسیه و توسعه طلبی سنت پترزبورگ (۱)	۸۹
.....	۱۰. بازرگانی دوجانبه ایران - روسیه: ۱۷۲۵-۱۸۰۰/۱۱۳۸-۱۲۱۵ هـ.ق	۹۸
.....	۱۱. بازرگانی دوجانبه ایران - روسیه، بریتانیا و تحولات اروپا	۱۰۴
.....	۱۲. فرار و فرود بازرگانی ایران - روسیه	۱۲۴
.....	۱۳. بازرگانی دوجانبه و توسعه طلبی سنت پترزبورگ (۲)	۱۳۴
.....	بخش دوم	۱۵۱
.....	۱۴. بنیاد و چارچوب حقوقی مناسبات اقتصادی دوجانبه ایران و روسیه در سده نوزدهم	۱۵۱
.....	۱۵. توسعه حمل و نقل دریایی و زمینی و امتیازات اتباع روسیه	۱۶۷
.....	۱۶. عهدنامه ترکمنچای و بازرگانی دوجانبه	۱۹۴
.....	۱۷. تحول بازرگانی ایران و روسیه	۲۲۴
.....	۱۸. بازرگانی دوجانبه و توسعه اقتصادی - اجتماعی	۲۳۱
.....	۱۹. خراسان و رقابت بازرگانی روسیه و بریتانیا	۲۴۷
.....	بخش سوم	۲۵۳

۲۰۳	۲۰. روسیه، توسعه صنعتی و امپریالیزم.....
۲۹۱	۲۱. تغییر ضوابط بازرگانی و روابط اقتصادی دوجانبه.....
۳۰۹	۲۲. بازرگانی دوجانبه و افزایش تولیدات کشاورزی و دامی در ایران.....
۳۲۴	۲۳. ایران و سرمایه‌گذاری اتباع روسیه در تولید محصولات کشاورزی.....
۳۲۴	۲۴. فرود روابط بازرگانی ایران - روسیه تزاری و برآمدن روابط بازرگانی ایران و روسیه شوروی (۱۳۰۰-۱۳۰۵ش/۱۹۲۱-۱۹۲۶).....
۳۳۸	۲۵. جامعه ایرانی و حضور اتباع روسیه تزاری در عرصه اقتصاد و سیاست کشور.....
۳۴۷	نتیجه.....
۳۵۱	پیوست‌ها.....
۳۶۱	گزیده منابع و مآخذ.....
۳۷۹	

فهرست جداول

۱۴۲	جدول ش ۱) واردات پنبه به آستراخان (۱۷۸۹ - ۱۷۹۲).....
۱۴۵	جدول ش ۲) واردات روناس به آستراخان (۱۷۸۹ - ۱۷۹۳).....
۱۵۹	جدول ش ۳) کالا و پول وارداتی به تبریز به وسیله ارامنه تفلیس، قزاق و شیروان ۴۲-۱۲۳۸ ه. ق/ ۲۶-۱۸۲۲.....
۱۷۵	جدول ش ۴) کشتی‌های بخار کمپانی قفقاز و مرکوری در ۱۲۸۲ ه. ق/ ۱۸۶۵.....
۱۸۰	جدول ش ۵) شرکت‌های کشتی‌رانی روسی فعال در بنادر ایران (۱۸۹۳/۱۳۱۰ ه. ق).....
۱۸۲	جدول ش ۶) در صد تجارت خارجی روسیه از طریق دریای خزر، ۹۸-۱۸۴۵/۱۲۶۱-۱۳۱۵ ه. ق.....
۱۹۲	جدول ش ۷) ورود کشتی‌های بخار و بادبانی به بنادر ایران در دریای خزر ۱۲۸۴-۱۳۱۰/۱۹۰۶-۱۹۲۲.....
۲۰۸	جدول ش ۸) تخمین تجارت بنادر دریای خزر با روسیه ۱۲۶۰ ه. ق/ ۱۸۴۴.....
۲۰۹	جدول ش ۹) صادرات و واردات ایران از روسیه در ۱۲۵۰ ه. ق/ ۱۸۳۵.....
۲۱۱	جدول ش ۱۰ - الف) واردات از کشورهای خارجی به تبریز ۵۵-۱۲۴۸ ه. ق/ ۳۹-۱۸۳۳.....
۲۱۱	جدول ش ۱۰ - ب) بازرگانی ایالت آذربایجان با روسیه (۱۲۵۰-۱۳۱۸ ه. ق/ ۱۸۶۸ - ۱۹۰۰).....
۲۱۷	جدول ش ۱۱) واردات پارچه پشمی روسی به ایران ۱۸۳۳-۱۸۴۱.....
۲۱۸	جدول ش ۱۲) تخمین تجارت و درآمد* دولت از گیلان (تومان).....

جدول ش ۱۳) صادرات منسوجات کتانی از روسیه به ایران ۵۷-۱۲۵۱ هـ ق / ۴۲-۱۸۳۳.....	۲۲۴
جدول ش ۱۴) صادرات پنبه و مشتقات نیمه فراوری شده آن از ایران به روسیه ۵۷-۱۲۵۳ هـ ق / / ۴۱-۱۸۳۷.....	۲۲۶
جدول ش ۱۵) تبادلات بازرگانی ایران و روسیه ۱۲۶۸-۱۲۷۳ هـ ق / ۱۸۵۲-۱۸۵۷.....	۲۳۵
جدول ش ۱۶) بهای کالاهای ایرانی عرضه شده در بازار مکاره نیژنی نووگروود در ۱۲۵۶-۱۳۰۷ هـ ق.....	۲۴۰
جدول ش ۱۷) داد و ستد خراسان با روسیه (۱۳۰۶-۱۳۱۸ هـ ق / ۱۸۸۹-۱۹۰۰).....	۲۵۲
جدول ش ۱۸) واردات منسوجات کتانی از روسیه به ایران (۷۰۰-۱۳۰۰ هـ ق / ۹۰-۱۸۸۳).....	۲۵۹
جدول ش ۱۹) داد و ستد دوجانبه ایران و روسیه ۱۳۱۴-۱۳۲۱ هـ ق / ۱۸۹۶-۱۹۰۳.....	۲۷۱
جدول ش ۲۰) وام دولت روسیه در سال های ۱۸۹۵-۱۹۱۴ به میلیون روبل.....	۲۷۹
جدول ش ۲۱) بازرگانی دوجانبه ایران و روسیه به گزارش گمرک ایران ۳۸-۱۳۱۷ هـ ق / ۲۰-۱۹۰۰.....	۳۰۶
جدول ش ۲۲) واردات ولایات ساحلی دریای خزر از روسیه ۱۳۲۴-۱۳۲۹ هـ ق (لیره استرلینگ).....	۳۰۸
جدول ش ۲۳) صادرات ولایات ساحلی دریای خزر به روسیه ۱۳۲۴-۱۳۲۹ هـ ق (لیره استرلینگ).....	۳۰۸
جدول ش ۲۴) بازرگانی ایران و روسیه. کالاهای عمده. (۱۹۰۰/۱۳۱۷ هـ ق).....	۳۰۹
جدول ش ۲۵) صدور ابریشم از ایران ۱۹-۱۳۱۰ هـ ق / ۱۸۹۳-۱۹۰۳.....	۳۱۲
جدول ش ۲۶- الف) صادرات پنبه از ایران به روسیه ۱۸-۱۳۱۴ هـ ق.....	۳۱۷
جدول ش ۲۶- ب) ارزش پنبه خام صادراتی ایران به روسیه ۱۱-۱۹۰۸/۲۹-۱۳۲۶ هـ ق.....	۳۱۷
جدول ش ۲۷) صادرات برنج به روسیه ۱۳۲۱-۱۳۲۴ هـ ق / ۱۹۰۳-۱۹۰۶.....	۳۲۰
جدول ش ۲۸) استملاک اتباع روسیه در آذربایجان ۱۳۲۹ هـ ق / ۱۹۱۱.....	۳۲۸
جدول ش ۲۹) بازرگانی خارجی ایران (۲۵-۱۹۱۳/۴۳-۱۳۳۱ هـ ق) به میلیون تمان.....	۳۴۲
جدول ش ۳۰) بازرگانی دوجانبه ایران و روسیه ۱۲۴۶-۱۳۳۱ هـ ق / ۱۸۳۰-۱۹۱۳.....	۳۶۵

پیشگفتار

روس‌ها نندخو و اهل انسلم می‌باشند،
زود به جوش می‌آیند و زود هم فرو می‌نشینند
به بقی مشغولند و به بقی حاضرسند.

اعتماد/السامعه، خنسه.

در اوایل سده ۱۹ میلادی سادکو، بازرگان خیالی روس، برای داد و ستد با ایران با دشواری‌هایی روبه‌رو بود که م. ملومین، خالق سادکو آن را تشریح کرده است؛ اما تنها بازرگانان روس با این سختی‌ها دست‌وپا نمی‌زدند؛ تجار ایرانی هم به توبه خود برای بازرگانی با روسیه می‌بایست بر موانع متعدد فائق می‌آمدند که در خاک آن کشور و نیز در ایران، فعالیت ایشان را سخت طاقت‌فرسا می‌کرد.

البته وجود موانع در راه داد و ستد میان ایران و روسیه به سده ۱۹ محدود نمی‌شد و بسیاری از دشواری‌ها؛ به‌ویژه آنچه اثر در باب حمل‌ونقل برشمرده است، از سده‌ها قبل وجود داشت، چنان‌که مناسبات بازرگانی دوجانبه میان ایران و روسیه نیز از سده ۱۶ میلادی برقرار بود.

روابط اقتصادی ایران و روسیه از جهاتی نباید موضوعی جدید برای پژوهش تلقی شود. درواقع این مناسبات پیشتر موضوع مطالعاتی بوده است که به فراخور کند و کاو در روابط سیاسی دوکشور و نیز کنجکاوای در رقابت قدرت‌های بزرگ، روسیه و بریتانیا و سپس این دو با ایالات متحده آمریکا، در ایران و آسیا به وجوهی از آن پرداخته‌اند. در هریک از این آثار، قطع نظر از انگیزه، منظر و ملاحظات پژوهشگران، موضوع در دوره زمانی و به مناسبت بررسی تاریخ سلسله‌ای خاص در دوکشور مطالعه شده‌اند. سیعهم مشکور، اثر حاضر به بررسی روابط اقتصادی این دوکشور، برای برهه‌ها و سلسله‌ها، از ابتدای برقراری آن در سده ۱۰ق/۱۶م تا سقوط سلسله قاجاریه (۱۳۰۴ ش/۱۹۲۵) اختصاص دارد که تنها چندسال پس از زوال تزارسم

رخ داده بود (۱۳۳۵ هـ ق/۱۹۱۷). ظهور کمابیش هم‌زمان نظام بلشویکی در روسیه شوروی و سلسله پهلوی در ایران (۱۳۰۴ش/۱۹۲۵) سرآغاز فصلی جدید در مناسبات دوجانبه بود؛ هرچند اندک نیست شمار کسانی که سیاست شوروی در قبال ایران عصر پهلوی را قطع نظر از وجه ایدئولوژیک آن، دنباله توسعه‌طلبی روسیه تزاری تلقی کرده‌اند.

برقراری روابط بازرگانی ایران و روسیه در عصر ظهور مناسبات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی خاص دوران مدرن بود که ضمن تغییر ساختارها، مفاهیم و انگاره‌های قرون وسطایی در اروپای غربی، سوداگری، استعمار و نیز رقابت‌های استعماری قدرت‌های آن قاره را در آسیا به دنبال داشت. اقدامات آن‌ها در خارج از اروپا با تفکرات و موازین مرکانتیلیستی ترویج. تفسیر و توجیه می‌شد. افزون بر آنکه در دوران مدرن با ویژگی‌های آن، به موازات تغییرات بنیادی در همه ارکان و افکار در اروپای غربی، از یک‌سو توان صنعتی - اقتصادی، نظامی و سیاسی کشورهای آن سامان دگرگون می‌شد و از سوی دیگر، به فراخور درجات تحول اخیر، سلسله‌مراتب قدرت در اروپا در معرض تغییر قرار می‌گرفت. براینده این تحولات چندبعدی، افزایش جاه‌طلبی‌ها، ملاحظات و رقابت‌های قدرت‌ها بود که در داخل اروپا در قالب ظهور و سقوط اتحادهای سیاسی - نظامی دولت‌ها و در خارج از اروپا در چارچوب رقابت‌های استعماری سر برمی‌آورد. توجیه همه این تحولات، مرکانتیلیسم، حمایت از بازرگانان و منافع ملی بود. پرسشی که در این زمینه قابل طرح است، تأثیر فضای سیاسی و نیز اقتصادی - فرهنگی حاکم بر روابط غرب با شرق در مناسبات اقتصادی روسیه به‌عنوان کشوری اروپایی - آسیایی و ایران به‌عنوان کشوری آسیایی است. بررسی ماهیت مناسبات بازرگانی دوجانبه ایران و روسیه در بدو ظهور و تحولات احتمالی آن در طول زمان، دیگر هدف پژوهش کنونی است.

دوران مدرن، چنان‌که اشاره شد، با تغییر در سیاست‌ها، برنامه‌های اقتصادی و توسعه صنعتی در داخل کشورهای اروپایی همراه بود که می‌توانست در راهبردهای آن‌ها در سیاست خارجی بازتاب یابد. مجموع این تغییرات، تعاملات کشورهای غربی با هم، تحول روابط آن‌ها را با کشورهای آسیایی رقم می‌زد. چنین تغییراتی می‌توانست مناسبات ایران و روسیه را، خواه اقتصادی و خواه سیاسی، تحت تأثیر قرار دهد و آن را دستخوش تحول کند؛ البته اگر دو کشور یا دست‌کم یکی از آن‌ها چنین تغییراتی را تجربه می‌کرد. در این زمینه،

پژوهش حاضر در صدد آن است که تأثیر سیاست‌ها و برنامه‌ها در اقتصاد داخلی را بر مناسبات تجاری دوجانبه میان ایران و روسیه بررسی کند.

توسعه‌طلبی ارضی در اروپا و آسیا و رقابت با قدرت‌های غربی؛ به‌ویژه بریتانیا و نیز با عثمانی، در پوشش ترویج آیین کلیسای یونان، یا قوم‌گرایی، در تصمیم‌گیری‌ها و کارنامه اقدامات روسیه جایگاه ویژه‌ای داشته است. هم‌زمان با آن، تقابل سیاست‌های ایران و عثمانی با داعیه‌های مذهبی در رویدادهای منطقه‌ای نیز در جریان بود. وجود رقبا یا دشمنان مشترک می‌توانست ایران و روسیه را به سوی هم‌گرایی راهبردی سوق دهد. نتایج هریک از سیاست‌های مذکور نیز به نوبه خود می‌توانست پیامدهایی مستقیم و غیرمستقیم بر مناسبات ایران و روسیه؛ ازجمله در عرصه روابط دوجانبه اقتصادی، به بار آورد. بررسی تأثیر این هم‌چشمی‌ها بر بازرگانی روسیه با ایران نیز در افق کار حاضر خواهد بود.

راهبرد هردو کشور ایران و روسیه در برابر یکدیگر و نیز در منطقه هرچه بود، توان آن‌ها محدودیت داشت؛ به‌ویژه که اقدامات دو کشور می‌توانست واکنش دولت‌های دیگر منطقه‌ای (عثمانی و خانات قفقاز و آسیای مرکزی و قزاقستان) را در پی داشته باشد که برای خود منافعی را در هر دو کشور؛ به‌ویژه مناطق پیرامونی آن‌ها، تعریف کرده بودند. این شرایط مرزهای ایران را در مناطق مذکور سیال کرده بود. رویارویی دولتهای یاد شده سرانجام در سده سیزدهم هجری قمری/ نوزدهم میلادی به خروج قفقاز (گرجستان، ارمنستان و سرزمینی که بعداً جمهوری آذربایجان نام گرفت) و همچنین بخشهایی از آسیای مرکزی از حاکمیت ایران منجر گردید. از این رو با گذشت زمان واقع‌گرایی در سیاست خارجی توانست با شرایط و روابط بین‌المللی با تغییر تاکتیک، انعطاف و انطباق‌پذیری دو دولت در مناسبات، دو جانبه و منطقه‌ای، همراه گردد. در حالی که خاتمه حاکمیت ایران بر قفقاز نتیجه توسل روسیه به نیروی نظامی و جنگ بود، مرزهای شمال شرق ایران از طریق مذاکره و توافق صلح آمیز تهران - مسکو تعیین گردید. در رابطه با این تحول، موضوع احداث خط آهن سراسری در ایران، امتیازات اقتصادی اتباع روسیه، استقرار ایران از دولت روسیه و نیز توافق‌نامه ۱۹۰۷ روسیه - بریتانیا به طور خاص پژوهشگران را برانگیخته است. در اثر حاضر، کوشش شده است تا بدون ورود به مباحث مذکور و با اجتناب از تکرار مطالب آنان، تنها تأثیر تغییر مشی‌های احتمالی در اقتصاد ایران بررسی شود.

تاکنون موضوع تغییرات اقتصادی و توسعه در ایران در عصر قاجاریه که کشوری وسیع با منابع و امکانات چشمگیر بود، از چشم پژوهشگران پنهان نمانده است. گسترده‌گی جغرافیایی با توزیع نامتوازن جمعیت، منابع و امکانات، در صورت مدیریت کارآمد، می‌توانست به توسعه همه‌جانبه و شکوفایی اقتصادی ایران منجر شود. در فقدان چنین مدیریتی، ایران در واپسین دهه‌های سده ۱۹ شاهد ناکامی اصلاحات دولتی و نیز توجه و جذب نامتوازن سرمایه در بخش‌های کشاورزی و صنعت شد که نتیجه آن توسعه نامتوازن بخش‌های مذکور و پیامدهای اقتصادی - اجتماعی بود. درحالی‌که کشاورزی شرایط مساعدی برای تولید، صدور محصولات غذایی و خام را تجربه می‌کرد، صنعت بومی، قطع نظر از کیفیت، ضمن ازدست‌دادن توان رقابت با تولیدات صنعتی وارداتی، از صنایع مدرن نیز سهمی نبرد. در اثر حاضر، نقش روابط اقتصادی دوجانبه ایران و روسیه در فرایند توسعه در ایران در سده ۱۹ واکاوی خواهد شد.

از آغاز سده ۲۰، روابط ایران و روسیه شاهد به ترتیب سه رویداد مهم شد: (۱) حضور نظامی روسیه در ایران در دوره انقلابی مشروطیت که تا پایان عصر تزاریسم (۱۹۱۷) ادامه یافت؛ (۲) توافق‌نامه روسیه و بریتانیا برای تقسیم ایران به مناطق نفوذ دو دولت (۱۹۰۷)؛ و (۳) مهاجرت و استملاک اتباع روسیه. این تحولات در ارتباط با هم بودند و مورد سوم بر رغم مخالفت با قراردادهای موجود دوجانبه، از سوی نمایندگی سیاسی روسیه در ایران حمایت و ترویج می‌شد. اگرچه در دهه‌های اخیر استملاک اراضی اتباع روسیه توجه پژوهشگران را جلب کرده است، به‌نظر می‌رسد که پژوهش‌ها در این زمینه در باب وجه و جاهت حقوقی موضوع توفیق چندانی نداشته‌اند. از این رو، موضوع مبانی حقوقی استملاک و سرمایه‌گذاری اتباع روسیه در اراضی و تولید محصولات کشاورزی نیز در حیطه پژوهش کنونی قرار گرفته است و بررسی خواهد شد.

اگرچه در سده ۲۰ روابط بازرگانی میان دو کشور رشد چشمگیری داشت؛ اما این وضع پایدار نماند و در دهه ۱۳۳۰ ه. ق/ ۱۹۱۰ ابتدا تحت تأثیر جنگ جهانی اول و سپس سقوط تزاریسم در روسیه کاهش بسیار یافت، هرچند که منافع هر دو کشور ایران و روسیه شوروی اقتضا می‌کرد که مناسبات بازرگانی دوجانبه تجدید گردد. با وجود اینکه معاهده ۱۹۲۱ ایران - شوروی بانگامی به بهبود روابط بازرگانی دوجانبه منعقد شده بود، این مهم تحقق نیافت.

ازاین‌رو، بررسی موجز اسباب کاهش و علل تجدیدنشدن روابط تجاری دوجانبه در دوره شوروی نیز مدنظر پژوهش حاضر خواهد بود.

تاریخ و روابط سیاسی در چارچوب اهداف پژوهش حاضر قرار ندارد؛ اما ورود به این مباحث اجتناب‌ناپذیر است. ازاین‌رو، به تناسب موضوع، اشارات لازم به اسباب و وجوه سیاسی - داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی - انجام خواهد شد. در همین زمینه نگاه مردم‌عادی ایران به روسیه و روابط بازرگانی و اقتصادی با آن کشور واقعیتی بود که می‌توانست از ابتدای سده ۱۳ق/ ۱۹م و جنگ‌های ایران و روسیه در ایران مطرح باشد. موضوع اخیر از این جهت حائز اهمیت است که گسترش داد و ستد با آن کشور مزایا و کاستی‌هایی داشت که مداخلات دولت روسیه در امور داخلی و محلی ایران، از جمله آن‌ها بود. نظر مردم از این جهت حائز اهمیت است که علی‌القاعده می‌توانست در تقویت یا تضعیف روابط اقتصادی میان دو کشور مؤثر واقع شود. واکنش مردمی به تحولات در این روابط، چنان‌که رخ داد. زمینه‌ساز تحرکات مردمی - محلی در ایران گردید که پژوهشگران برخلاف براینده نارضایتی‌ها در سطح ملی، جداگانه به آن پرداخته‌اند. ازاین‌رو، بحثی مجمل در باب افکار عمومی در جوامع محلی ایران راجع به روابط اقتصادی دوجانبه با روسیه پایان‌بخش کار حاضر خواهد بود.